

Лебедик Л. В.,
доктор педагогічних наук, доцент
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Підготовка педагогів закладів позашкільної освіти у вишах України потребує кардинальних змін стосовно формування її нового змісту, який має забезпечувати необхідний рівень готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти, його фахових знань і вмінь, зокрема, умінь реалізувати набуті знання у практичній професійній діяльності.

Якість освіти прийнято вимірювати сьогодні не через знання й уміння, а через відповідні вимогам суспільства компетенції, адже можна мати знання але не бути компетентним – не могли в конкретній професійній ситуації проявити свої знання. Але, здебільшого, професійна компетентність педагогів закладів позашкільної освіти ще прив'язана до потреб індустріального суспільства, яке вже здає свої позиції. Інформаційне суспільство, яке його змінює, орієнтується переважно на зовнішній світ, йому потрібен інший тип фахівця закладу позашкільної освіти як носія ідей суспільства знання.

Удосконалення магістерської підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти на основі творчої спадщини Григорія Сковороди, вимагає суттєвого перегляду загальних, ключових, і спеціальних, професійних, компетенцій майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти з урахуванням тенденцій постіндустріального етапу розвитку соціуму, традиційних дидактичних принципів підготовки та їх заміни новими, які б відповідали новому соціальному завданню всієї цілісної системи магістерської підготовки означеної категорії педагогів.

Узагальнення останніх публікацій з проблеми підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти на основі творчої спадщини Григорія Сковороди, проведене нами у попередніх дослідженнях [3, с. 53–58; 4, с. 169–174; 5, с. 168–171; 6, с. 115–119; 7, с. 105–108; 8, с. 6–12; 9], показало, що увага дослідників зосереджується в основному на підвищенні якості підготовки фахівців на етапі її функціонування. Розвиток загальних і професійних компетенцій педагогів закладів позашкільної освіти має будуватися на теоретико-методологічних працях Ю. Бабанського, С. Гончаренка, І. Зязюна [1, с. 58–61], В. Кременя та ін.; працях з дидактики професійної освіти Р. Гуревича, О. Гури, Л. Кравченко, Н. Ничкало, В. Стрельнікова [8–9; 20–21], Л. Хомич та ін.

Аналіз проблеми відбору дидактичних принципів, які є обов'язковими

у магістерській підготовці педагогів для закладів позашкільної освіти показує, що ця проблема для педагогічних досліджень не є новою. Система дидактичних принципів уперше була теоретично обґрунтована класиками педагогічної науки Я. Коменським, Й. Песталоцці, В. Дістервегом, Г. Сковородою. Сучасними дослідниками відзначається, що педагогічним поглядам Г. Сковороди властиві основні цінності передової педагогіки: демократизм, гуманізм, висока моральність, любов до батьківщини і свого народу. У притчах «Убогій жайворонок». «Благодарный Еродій» та інших Григорій Сковорода висміяв дворянське аристократичне виховання і протиставив йому гуманістичний позитивний ідеал виховання, мета якого – створення гармонійної, розвиненої людини. Головним педагогічним принципом Григорій Сковорода вважав розкриття природних здібностей дитини. Український філософ великого значення надавав вихованню любові до праці, самодіяльності дітей. Одним з положень його вчення «сродного труда» було твердження про те, що тільки така наука і таке навчання мають сенс, які відповідають внутрішній природі дитини. Тобто, якщо людина має здібності й хист у певній галузі, то тільки те навчання, яке спрямоване на вдосконалення цих здібностей, може принести задоволення людині й користь суспільству. Наприклад, якщо художника вчити грати на скрипці, це дасть певні результати, але це не зможе йти ні в яке порівняння з результатами удосконалення його здібностей як художника. На основі означених педагогічних принципів великого філософа і педагога Григорія Сковороди можна досягти найзаповітнішої мети педагогічних працівників – створення гармонійно розвиненої особистості. Великий філософ наполягав на загальнодоступному, безкоштовному навчанні для усіх верств населення, завдяки якому, з точки зору Григорія Сковороди, можна було б створити ідеальне суспільство [21, с. 101–104].

Багато в чому невирішеними аспектами проблеми залишається визначення, на основі творчої спадщини Григорія Сковороди, пріоритетних принципів підготовки у магістратурі педагогів для закладів позашкільної освіти.

Ґрунтуючись на творчій спадщині Григорія Сковороди, звернемо увагу на загальнодидактичні принципи підготовки у магістратурі майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти, які залишаються важливими: 1) наступності, 2) науковості, 3) усвідомлення, 4) діяльності, 5) наочності, 6) предметності, 7) розвивального навчання.

1) *Принцип наступності* передбачає, що підготовка у магістратурі педагогів для закладів позашкільної освіти зберігає зв'язок з тим типом життєвих знань, які педагог закладу позашкільної освіти отримав на попередньому етапі навчання у бакалавраті. У магістратурі підготовка педагогів для закладів позашкільної освіти ускладнюється, розширюється зміст і удосконалюються форми їх подання. Але часто до уваги не беруться внутрішні зміни змісту, форми і технологій навчання. Ці зміни розглядаються кількісно, без виділення, для прикладу, якісної своєрідності

знань, характерної для підготовки педагогів закладів позашкільної освіти у магістратурі. Аналіз означеної магістерської підготовки показує, що ідея наступності, яка фактично сьогодні реалізується у практиці закладів підготовки педагогів закладів позашкільної освіти, надмірно наближує вимоги наукового і життєвого ставлення до речей. Проте, такого змішування не має бути в сучасній магістерській підготовці педагогів закладів позашкільної освіти [6, с. 116]. У творі Григорія Сковороди «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» знаходимо: «Скільки відступила тінь, стільки наступило світло. Блаженні, хто день за днем піднімаються вище на гору цього пресвітлого Мир-города. Вони-то підуть зі сили в силу, поки з'явиться Бог богів у Сіоні. Схід цей і вихід Ізраїлю здійснюється не ногами, а думками. Ось Давид: «Сходження поклади у своєму серці». «Душа наша перейде непотійну воду». Ось і Ісайя: «З веселістю вийдіть», тобто з радістю навчіться покидати хибні помисли» [16, с. 238].

2) *Принцип науковості* у педагогічній освіті часто лише декларується. Організатори магістерської підготовки педагогів закладів позашкільної освіти мають глибоко усвідомити завдання сучасної педагогіки для означеної магістерської підготовки, орієнтуватися у своїй роботі на уявлення про педагогічній освіту як відкриту систему, а про розвиток готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти – як самоорганізований процес [6, с. 116–117]. У тому ж творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» Григорій Сковорода також на боці науки: «Я наук не ганю і найостанніше ремесло хвалю; лиш те гідне хули, що, на них сподіваючись, нехтуємо найвищою наукою, до якої всякому століттю, країні й становищу, статі й вікові тому відчинені двері, що щастя всім без винятку потрібне, чого, крім неї, про жодну науку не можна сказати. І цим найвищий віками й системами вічно володіючий парламент достатньо доказав, що він завжди праведний і праві суди його» [16, с. 232].

Істинна реалізація принципу науковості внутрішньо пов'язана зі зміною типу мислення, нав'язаного всією системою магістерської підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти, тобто з переходом до розвитку у цих педагогів розвинутого теоретичного мислення, яке лежить в основі розвитку готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти. У магістратурі педагог закладу позашкільної освіти має чітко відчувати новизну і своєрідність тих уявлень, які у нього виникають у практичній роботі. У педагога закладу позашкільної освіти вже має бути сформована готовність, тому якісно змінюється зміст навчання і методи роботи (наприклад, ним запроваджуються дослідницький підхід до матеріалу, технології навчального дослідження тощо) [6, с. 117].

Дотримання принципу науковості передбачає задоволення трьох ієрархічно пов'язаних вимог: 1) зміст освіти повинен відповідати рівню сучасної науки; 2) знайомити педагогів із предметними і

загальнонауковими методами пізнання; 3) розкривати найважливіші закономірності процесу пізнання [6, с. 117].

У творі «Кільце. Дружня розмова про мир душевний» Григорій Сковорода застерігав: «Якщо хтось в якусь науку закохався, досяг успіхів і прославився, тоді вважає що вже будь-яке знання віддане йому за нареченою в придане. Всякий художник про всі ремесла суддівську висловлює думку, не розмірковуючи, що одної науки добре навчитися чи вистачить людського віку» [12, с. 254].

Учень і друг Григорія Сковороди та перший його біограф Михайло Ковалинський у творі «Життя Григорія Сковороди» так описує його життєві принципи: «Не вибравши собі жодного стану, він твердо поклав на своєму серці, що посвятить своє життя стриманості, задоволенню малим, цнотливості, смиренню, працелюбності, терпінню, добродушності, простоті манер, щирості, облишить усі суєтні намагання, всі турботи надбання майна, всі труднощі надмірностей. Таке самозречення дуже успішно зближувало його з любов'ю до мудрості.

Душа людська, кидаючись у становище нижчих від себе ступенів, занурюючись у тваринні пристрасті, віддаючись хтивості, властивій скотині, приймає на себе їх властивості й якості: злобу, лють, неситість, заздрість, хитрість, гординю тощо; вивищуючись же подвигом доброї волі над тваринними потягами, тваринними інстинктами і безсловесними устремліннями, сходить на висоту чистоти умів, стихія яких є світло, розум, мир, гармонія, любов, блаженство, і від них запозичує якусь силу величі, світлості, розуміння вищого, більш просторого, далекого, яснішого. і найвищої святості у відчутті, якими внутрішньо наповнюючись, проявляє в уяві стан людського буття іноді схвально, іноді осуджуючи, вмовляючи, попереджуючи й указуючи» [2, с. 15].

Таким чином, Григорій Сковорода геніально передбачив колосальні зміни нашого світосприймання, які відбулися за останні десятиріччя, започаткували новий етап розвитку науки – постнекласичний. Серед процесів, які характеризують сучасну науку, найважливішу роль відіграють інформатизація, гуманізація, інтеграція. Інформація сьогодні перетворилася у глобальний невичерпний ресурс людства. Гуманізація освіти має відображати процес гуманізації науки, враховувати новий зміст поняття «гуманізм», його сучасне трактування. У даний час тенденція гуманізації науки найяскравіше проявляється в тих напрямках досліджень, які безпосередньо стосуються проблем людини і середовища її проживання (екологія, економіка, генетика, етологія, деякі медичні науки). Сучасний гуманізм, згідно цих позицій, є системою світоглядних ідей, в основі яких – розуміння нерозривного зв'язку двох поєднаних світів – людини і середовища її проживання [6, с. 117].

3) *Принцип усвідомлення* передбачає спрямованість технології розвитку готовності педагога на розуміння сутності роботи у закладі позашкільної освіти. По-перше, знання оформлюються у вигляді чітких і послідовно розгорнутих словесних абстракцій (їх можна перевірити). По-друге, кожна

словесна абстракція має доводитись до певного чіткого чуттєвого образу – уявлення, чого вимагає, для прикладу популярна сьогодні інновація у навчанні – віртуально-тренінгові технології (посилання на конкретні приклади, показ ілюстрацій є найзагальнішими прийомами перевірки усвідомленого володіння знаннями) [6, с. 117–118]. У творі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» Григорій Сковорода заповідав педагогам слухати своє серце: «Слухай себе, послухай його, і прислухайся до нього, не підведе тебе, бо ім'я моє є на ньому». Нічого, видно, не можна зробити без «слухай себе», потім: «і послухай його». Із пізнання себе самого народжується послух Богові» [18, с. 115].

4) *Принцип діяльності* означає, що педагоги отримують знання з проблематики роботи у закладі позашкільної освіти не в готовому вигляді, а виявляють загальні умови їх упровадження. А це можливо лише при виконанні ними тих специфічних перетворень предметів, завдяки яким в їх власній навчальній практиці моделюються і відтворюються внутрішні властивості об'єкта управління, які стають змістом понять [6, с. 118]. У творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода заповідав педагогам: «Довго вчися сам, якщо хочеш вчити інших. У всіх науках і мистецтвах є плодом правильна практика» [17, с. 328].

5) *Принципу наочності* слід протиставити *принцип предметності* (6), тобто точного зазначення тих специфічних дій, які необхідно виконати. У творі «Бесіда перша, названа Observatorium (Сіон)» Григорій Сковорода вказував на діалектику пізнання «видимого» і «невидимого»: «Розуміти ж – означає понад видимий предмет прозріти розумом щось невидиме, заселене видимим: «Розпрямтеся, і побачите...» Оце-то є й зберігати, спостерігати, помічати, тобто при відомому зрозуміти невідоме, а з попереднього, наче з високої гори, розуму промінь, як прямолучну стрілу в ціль, метати у віддалену таємничість» [11, с. 195].

Як бачимо, якщо принцип наочності диктує в навчанні перехід від конкретного до загального, то принцип предметності фіксує можливість і доцільність відкриття педагогами загального змісту роботи у закладі позашкільної освіти, як основи для подальшого виявлення його окремих проявів, тобто стверджується необхідність керування підходом «від загального до конкретного» [6, с. 118].

7) *Принцип розвивального навчання* педагогів закладів позашкільної освіти у магістратурі передбачає можливість закономірного управління темпом і змістом їхньої магістерської підготовки за допомогою організації навчальних впливів. Технології навчання мають передбачати створення для педагогів таких умов і передумов психічного розвитку, які поки що відсутні в них з точки зору високих норм і вимог до готовності педагога закладу позашкільної освіти. По суті, це буде компенсаторна і активна побудова тих «ланок» психіки, які необхідні для високого рівня професійної діяльності.

У творі «Нарцис. Розмови про те: пізнай себе» Григорій Сковорода вказував на розвиток особистості через пізнання:

«Клеона: У них же думки також множаться й розвиваються. Чого вони собі не уявляють? Чого не обіймають? Цілий світ їх не може вмістити. Нічого їм не вистачає. Одне за одним пожирають, ковтають і не насичуються. То чи не бездонна безодня серце їх? Ти сказав, що серце, думки й душа – то все одне. Як же вони загубилися?»

Друг: Чого не можемо досягти, не випробуємо. Треба себе примусити і дати місце в нашому серці згаданому божому Слову. Якщо його благодать повіє на нас, тоді видається все нам простим і прямим. Часто не розуміємо найменших дрібниць. А людина є маленький світик, і так важко пізнати його силу, як тяжко у всесвітній машині знайти начало; затверділа наша нечутливість і звичний смак є причиною нашої бідності. Розкладай перед сліпим усе, що хочеш і скільки хочеш, та все те для нього пусте. Він може обмацати, але без доторку нічого не розуміє» [14, с. 79].

Окрім вищевказаних принципів, аналіз передового досвіду магістерської підготовки педагогів для закладів позашкілля з урахуванням педагогічних поглядів Григорія Сковороди, проведених у попередніх розвідках [3, с. 53–58; 4, с. 169–174; 5, с. 168–171; 6, с. 115–119; 7, с. 105–108; 8, с. 6–12; 9], дає змогу виділити ряд специфічних принципів, стимулюючих розвиток готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти: 7) демократизації, 8) системного підходу, 9) забезпечення цілісності й безперервності розвитку цієї якості педагога закладу позашкільної освіти, 10) саморозвитку означеної готовності, 11) регулярної оперативної діагностики і самодіагностики цієї готовності, 12) психологічної підтримки розвитку у педагогів означеної готовності.

7) *Принцип демократизації* пов'язаний зі створенням у магістратурі педагогів для закладів позашкільної освіти сприятливих демократичних умов реалізації свободи і прав особистості для розвитку готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти. Для цього необхідна рівноправність і взаємна зацікавленість у розвитку всіх суб'єктів навчання [6, с. 118]. У творі «Книжечка про читання Святого Письма, названа Жінка Лотова» Григорій Сковорода пропонував у пізнанні керуватися свободою: «оскверняєш, коли вводиш рабське ярмо й тяжку ту в країну досконалого миру й свободи. Будь ласка, оцнотлився. Роззуй свої чоботи вдома, обмий руки й ноги, облиш усе твоє тлінне і переходи до божественних» [13, с. 382].

8) Реалізація *принципу системного підходу* у магістратурі педагогів для закладів позашкільної освіти передбачає перетворення не тільки технологій навчання, а й змісту освіти [6, с. 118]. Відповідно мають бути вироблені вимоги до готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти як якості особистості. У творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» Григорій Сковорода вказував на необхідність дослідження систем, зокрема – людини: «ми в механізмі малесенького нашого світу, як у маленькому лондонському годиннику, сліпі, несміливі, і не помічаємо нічого із трудних процесів і не турбуємось про найдивовижнішу з усіх систем – систему нашого тільця» [16, с. 232].

9) *Принцип забезпечення цілісності й безперервності розвитку* готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти передбачає, що особливості особистості мають враховуватися ще з вхідного діагностування магістрантів і закінчуючи спостереженням за проходженням ними певних етапів на шляху означеної готовності. Тому у системі вимог до готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти має міститися не лише вимога до його вмінь і знань, а й до професійно важливих особистісних якостей [6, с. 118]. Однак, це мають бути не абстрактні особистісні якості, а конкретизовані з урахуванням можливостей магістерської підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти для розвитку якостей, необхідних для такої діяльності. У творі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» Григорій Сковорода вказував на важливість безперервного самопізнання: «Безперервно думай, щоб пізнати себе. І оце-то є молитва, тобто розпалювання думок твоїх до цього» [18, с. 123].

10) *Принцип саморозвитку* готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти полягає у забезпеченні розвитку їхньої самостійності щодо формування цілей і планування роботи у закладі позашкільної освіти. Конкретно цей принцип знаходить свій вияв у активності особистості педагога, його самовдосконаленні [6, с. 119]. У філософському творі «Бесіда друга, названа Observatorium Specula, по-єврейськи Сіон» Григорій Сковорода вказував на важливість саморозвитку особистості: «Дивно, що мало хто намагається заглядати всередину, випробовувати й пізнавати себе. А не дивно тому, що безперервна ця боротьба у кожному, до єдиного, серце не присипляє. У мене самого переповнене серце або невичерпне джерело, від самого мого народження не породило ні слова, ні діла, щоб перед його початком не відбулася боротьба його пекельних духів з небесними силами, подібно як на небі шум вітрів, які борються, передусе прийдешній весні» [10, с. 197].

11) *Принцип регулярної оперативної діагностики і самодіагностики* означеної готовності покликаний забезпечувати зворотній зв'язок у її розвитку. Ефективна діагностика розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти має спиратись на інформацію про прояви його особистості не лише в цьому виді діяльності, а життєдіяльності в цілому, тобто мати системний характер [6, с. 119]. На це у творі «Бесіда друга, названа Observatorium Specula, по-єврейськи Сіон» наголошував Григорій Сковорода: «Це вже ми чули - про два начала, про подвійний рід ангелів і людей, про два шляхи людського життя. Втім, нині самі доходьте розумом, що із цих же джерел народжується подвійний смак у Біблії: добрий і лукавий, рятувальний і погибельний, хибний та істинний, мудрий і безумний...» [10, с. 201].

12) *Принцип психологічної підтримки* розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти стосується діяльності у магістратурі для цієї категорії педагогів психологічної служби для надання

індивідуальної консультативної допомоги [6, с. 119]. У творі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» Григорій Сковорода так підкреслював важливість психологічної допомоги: «Якщо сам не можеш, приведи до помазаного духом божим тлумача: цей слуга божий допоможе тобі» [18, с. 155].

Висновками з проведеного дослідження є виділення та теоретичне обґрунтування на основі педагогічних поглядів Григорія Сковороди дидактичних принципів магістерської підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти, а саме: принципу наступності; принципу науковості; принципу усвідомлення; принципу діяльності; принципу наочності; принципу предметності; принципу розвивального навчання; принципу демократизації; системного підходу; принципу забезпечення цілісності й безперервності розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти; принципу саморозвитку; принципу регулярної оперативної діагностики і самодіагностики цієї готовності; принципу психологічної підтримки розвитку у педагогів означеної готовності. Використання виділених принципів у навчальному процесі сприятиме глибокому і повному засвоєнню педагогами знань і умінь, необхідними для роботи у закладі позашкільної освіти. Перспективою подальших досліджень є виділення та аналіз реалізації системи і технології розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти, які будуть будуватися у відповідності з виокремленими на основі педагогічних поглядів Григорія Сковороди принципами.

Список використаних джерел

1. Зязюн І. А. *Філософські проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти. Педагогіка толерантності*. 2000. №3. С. 58–61.
2. Ковалинський М. І. *Життя Григорія Сковороди. Пізнай в собі людину*. Пер. М. Каиуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с. С. 9–45.
3. Лебедик Л. В. *Досвід формування та розвитку професійної компетентності педагогів закладів позашкільної освіти у провідних країнах Західної Європи. Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти: збірник наукових статей / За заг. ред. Г. Л. Єфремової*. Суми, 2022. 440 с. С. 53–58.
4. Лебедик Л. *Доцільність застосування технологій навчання в команді у закладах позашкільної освіти. Педагогіка партнерства: реалії та перспективи: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 104-й річниці від дня народження В. Сухомлинського, 11-12.10.2022 / уклад. О.Е. Жосан, В.В. Войтко. Кропивницький, 2022. 374 с. С. 169–174.*
5. Лебедик Л. В. *Забезпечення якості підготовки і підвищення кваліфікації педагогів закладів позашкільної освіти. Підвищення якості національної освіти у контексті викликів сьогодення: матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (26 трав. 2022 р., м. Харків) / за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків: ФОП Петров В. В., 2022. 349 с. С. 168–171.*
6. Лебедик Л. В. *Педагогічні погляди Григорія Сковороди як дороговказ для педагогів закладів позашкільної освіти. Імідж сучасного педагога*. 2022. № 4 (205). С. 115–119. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-115-119](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-115-119)

7. Лебедик Л. Погляди Григорія Сковорода на виховання. Григорій Сковорода і Паїсій Величковський: постаті на тлі епохи : зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Полтава, 29 листоп. 2012 р.) [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол.: Т. В. Онішко, І. М. Петренко, В. В. Саратин. Полтава: ПУЕТ, 2013. С. 105–108.
8. Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю. Принципи післядипломної освіти у підготовці вчителів до управління професійним самовизначенням учнів. Фізико-математична освіта. 2020. Вип. 4(26). Ч. 2. С. 6–12. URL: https://fmo-journal.fizmatsspu.sumy.ua/journals/2020-v4-26-2/2020_4-26-2_Lebedyk-Strelnikov_FMO.pdf
9. Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю., Стрельніков М. В. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін: Навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Полтава: АСМІ, 2020. 303 с. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/15703>
10. Сковорода Г. С. Бесіда друга, названа *Observatorium Specula*, по-єврейськи Сіон. Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с. С. 196–206.
11. Сковорода Г. С. Бесіда перша, названа *Observatorium* (Сіон). Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с. С. 183–196.
12. Сковорода Г. С. Кільце. Дружня розмова про мир душевний. Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с. С. 251–301.
13. Сковорода Г. С. Книжечка про читання Святого Письма, названа Жінка Лотова. Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с. С. 368–393.
14. Сковорода Г. С. Нарцис. Розмови про те: пізнай себе. Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с. С. 63–105.
15. Сковорода Г. С. Притча, названа «Єродій». Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с. С. 251–301.
16. Сковорода Г. С. Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій). Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с. С. 220–251.
17. Сковорода Г. С. Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру. Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с. С. 302–341.
18. Сковорода Г. С. Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе. Пізнай в собі людину. Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с. С. 105–165.
19. Стрельніков Віктор, Вонсович Лідія. Застосування творчої спадщини Григорія Сковорода для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти. Імідж сучасного педагога. 2022. № 4 (205). С. 36–42. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-36-42](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-36-42)
20. Стрельніков В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. Кн. 1. С. 64–73.
21. Стрельніков В. Ю. Педагогічні принципи Григорія Сковорода. Григорій Сковорода і Паїсій Величковський : постаті на тлі епохи : зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф. Полтава, 29 листоп. 2012 р. [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол. : Т. В. Онішко, І. М. Петренко, В. В. Саратин. Полтава : ПУЕТ, 2013. С. 101–104.